

Prilog problematici prevođenja frankofonske književnosti Afrike – o hrvatskom prijevodu Gauzovog romana *Čovjek-stup*

1. UVOD

Tema ovog rada je translatološka analiza hrvatskog prijevoda romana *Čovjek-Stup* bjelokošćanskog pisca Gauza s posebnim osvrtom na prevođenje implicitnih ideoloških poruka. Kao što kaže Michaël Oustinoff,¹ u prijevodu nema mjesta za ideologiju ukoliko ona nije implicitno sadržana u izvornom tekstu, u kojem slučaju ju je neophodno očuvati i u jeziku prijevoda. Ukoliko se u prijevodu nađu ideološke aluzije kojih nema u izvorniku, Oustinoff s pravom naglašava da je to krivica prevoditelja. Može li prevoditelj osigurati poželjni stupanj nevidljivosti? I može li jezik biti samo neutralno sredstvo prenošenja poruke iz jedne skupine lingvističkih znakova u drugu?

Kada se prevodi tekst s eksplicitnom političkom porukom, pa se još to čini na ideološki profiliranom mediju, translatološka analiza ideološke obojenosti ne predstavlja toliko izazov i svodi se na očigledne konstatacije. Međutim, kada analiziramo prijevod književnog teksta poput romana *Čovjek-stup* koji nosi višeznačne i univerzalne poruke, onda je ova analiza kompleksnija i usudujemo se ustvrditi da se translatološki izazov može mjeriti s prevoditeljskim izazovom hvatanja u koštac sa suvremenom frankofonskom književnošću Afrike. Kao što ćemo vidjeti u daljnjem tekstu, roman *Čovjek-stup* obiluje implicitnim ideološkim porukama koje su, kako ističe Astrid Guillaume,² više vezane za znak nego za riječ pa time pripadaju više semiotici nego lingvistici (Guillaume, 2017: 7). Ovdje se od translatologa traži da postane

semiotranslatolog, jer razotkrivanje implicitne ideološke obojenosti književnog teksta u najvećem broju slučajeva više ovisi o lingvističkom i izvanlingvističkom kontekstu nego o samom jeziku.

Prije nego pristupimo analizi ciljnog teksta, važno je napomenuti i to da prevođenje djelâ frankofonske književnosti na hrvatski i njemu srodne jezike (bosanski, crnogorski, srpski) predstavlja svojevrsan književni događaj imajući u vidu malobrojnost i značaj ovakvih pothvata. Ovdje se možemo osloniti i na Even-Zohara i teoriju književnog polisistema u okviru kojeg je prevedena književnost samo jedan od podsistema, najčešće perifernog značaja u odnosu na nacionalnu literaturu. Taj odnos centra i periferije u određenim historijskim periodima se mijenja, tj. prevedena književnost postaje dominantna zbog potrebe da se nacionalna književnost obogati ili nadahne izvana (Even-Zohar, 1990: 47). Možemo ustvrditi i da se to događalo ne samo s hrvatskom, već i s ostalim južnoslavenskim književnostima u odnosu na velike svjetske književne korpuse, poput francuske, njemačke ruske ili talijanske književnosti. Kako se frankofonska književnost pisana van metropole i sama bori protiv neopravdano perifernog statusa u odnosu frankocentrički pristup Pariza, ona je manje prisutna na međunarodnom izdavačkom tržištu. Prije nego što pristupimo semiotranslatološkoj usporedbi hrvatskog prijevoda s izvornim tekstom, a imajući u vidu gore spomenutu važnost izvanlingvističkog konteksta, dat ćemo par neophodnih napomena o Gauzu i njegovom tekstu *Čovjek-stup*.

2. O PISCU I ROMANU

Armand Patrick Gbaka-Brédé – Gauz je rođen i živi u Obali Bjelokosti a po obrazovanju je diplomirani inženjer biokemije. Osim romana, piše scenarije, editorijale za razna glasila, bavi se dokumentarnim filmom, fotografijom i uređuje lokalne satirične novine. Njegov prvi susret s Francuskom desio se u zreloj dobi, kada je s 29 godina upisao poslijediplomski studij. Tamo je prošao put mnogih afričkih imigranata: neko vrijeme bio je bez važeće

¹ Guillaume, 2017: 13.

² U uvodnoj riječi zbirke radova *Traduction et implicites idéologiques* Astrid Guillaume prepoznaje deset oblasti utjecaja na prijevodni transfer (str. 7): Sfera kulturnog utjecaja *autora*; 2. Sfera kontekstualnog utjecaja izvornog teksta; 3. Sfera kulturnog utjecaja *izdavača* izvornog teksta; 4. Sfera kontekstualnog utjecaja formi izdavanja izvornog teksta; 5. Sfera kulturnog utjecaja *čitatelja* izvornog teksta; 6. Sfera kulturnog utjecaja *prevoditelja*; 7. Sfera kontekstualnog utjecaja ciljnog teksta; 8. Sfera kulturnog utjecaja *izdavača* ciljnog teksta; 9. Sfera kontekstualnog utjecaja formi izdavanja ciljnog teksta; 10. Sfera kulturnog utjecaja *čitaoca* ciljnog teksta (prijevod autoričin).

boravišne dokumentacije, pa se uzdržavao radeći kao noćni čuvar, agent osiguranja u trgovinama, vrtlar i sl. Nakon dvanaest godina provedenih u Francuskoj, vratio se u Abidjan 2011, krajem građanskog rata u Obali Bjelokosti. Gauzov prvijenac *Debout-payé*, koji je izdala mala francuska izdavačka kuća *Nouvel Attila* 2014. godine, zavrijedio je nagradu magazina *Lire* za najbolji prvi roman. U njemu se bogatim jezičnim izrazom neštedimice prikazuje suvremeno francusko društvo iz prizme afričkog imigranta. Ovo štivo puno humora, naizgled jednostavnim, a opet vrlo slojevitim jezikom, slika parišku imigrantsku svakodnevicu, ali i izvanvremenske socijalne nepravde, diskriminaciju utemeljenu na rasi, socijalnom statusu ili etničkom podrijetlu. Čak i površnim poznavateljima francuskog izdavačkog tržišta i konkurencije na njemu jasno je da nagrada prestižnog književnog magazina kakav je *Lire* predstavlja vrtoglav uspjeh kako za do tada nepoznatog afričkog pisca, tako za malenu izdavačku kuću.

Ova neočekivana legitimacija³ prokrčila je put i Gauzovom drugom romanu *Camarade papa (Drug tata)* objavljenom 2018. godine i već sljedeće godine ovjenčanom s *Grand prix de l'Afrique noire*. Za sada nije integralno preveden na hrvatski, bosanski, crnogorski ili srpski, a jedan odlomak u našem prijevodu objavio je crnogorski književni časopis *Ars* u ožujku 2020. (Goz, 2020). Strukturno različit od prvog Gauzovog romana, *Camarade papa* je klasični roman, po stilu, jeziku, a dijelom i vremenu u koje je smještena radnja. To je kolonijalna freska u kojoj se prepliću dva doživljaja Afrike, u rasponu od sto godina. U 19. stoljeću, jedan Francuz nakon majčine smrti napušta svoje selo u Alsaceu i odlazi u Afriku, pa imamo priliku doživjeti kolonizaciju sa stanovišta bijelog kolonizatora. Drugi pogled je onaj koji nam sedamdesetih godina 20. stoljeća daje dječak afričkog podrijetla. On živi u Nizozemskoj, s roditeljima komunistima, gdje stječe kritički pogled na kapitalizam

³ U pogledu legitimiranja frankofonske književnosti zanimljiv je istoimeni članak Joséa Dominguesa de Almeide koji donosi kritiku frankocentrizma u izdavaštvu, objavljen u reviji *Carnets*. Ovdje donosimo kratak citat o književnim nagradama: *Manque à la Francophonie le polycentrisme éditorial et culturel dont jouissent les autres ensembles euphones. Et, de fait, Paris demeure, pour une large part, l'unique véritable centre éditorial francophone concentrant les instances, les prix, les rituels, les moyens et le prestige associés à la machine littéraire, les instances de légitimité et de reconnaissance en somme. Et c'est toujours Paris pour une bonne part qui dispense, à son gré, la légitimité et la reconnaissance auxquelles toutes les productions culturelles francophones aspirent, de sorte que les écrivains y sont malgré eux "réverbérés"* (De Almeida, 2017: 2–3). "Frankofoniji nedostaje izdavački i kulturni policentrizam koji uživaju ostale eurofonske cjeline. Pariz *de facto* u velikom dijelu ostaje frankofonski izdavački centar kada su u pitanju instance, cijene, običaji, sredstva i prestiž književne mašinerije, ukratko instance legitimacije i priznanja. I uvijek je Pariz taj koji dobrim dijelom svojevrijemno odobrava legitimitet i priznanja kojima teži ukupna kultura frankofonska produkcija, tako da su pisci i protiv svoje volje dijelom toga" (prijevod autoričin).

i ideološki vokabular, a sticajem obiteljskih okolnosti također odlazi u Afriku... Njihovi će se po svemu različiti putovi neobično ukrstiti, postavljajući čitatelju povijesna i ideološka pitanja, ali ne lišavajući ga nijednog aspekta klasičnog romana – egzotične ljubavne priče, sukoba generacija neobičnih doživljaja, sudara kultura i autentičnih emocija.

Kao što i sam potvrđuje u javnim nastupima u Francuskoj, preispitivanje povijesti i njeno tumačenje za Gauza i njegove junake je način da se bolje protumači trenutak u kojem žive, a nesumnjivo je da je u danom slučaju ključni trenutak upravo kolonizacija koju u svim njenim aspektima i posljedicama vidi kao produkt kapitalizma⁴ i konzumerističkog gledanja na svijet. U tom povijesno-ideološkom ključu promatrat ćemo njegov prvi roman, koji je pod naslovom *Čovjek-stup* objavljen na hrvatskom jeziku 2017. godine u izdavačkoj kući *Sandorf* u prijevodu Nataše Medved. Pored zapaženog odjeka u hrvatskoj književnoj javnosti, Gauzovog gostovanja na 23. festivalu knjige u Istri iste godine ispraćenog intervjuima objavljenim u *Novom Listu* i *Jutarnjem listu*, ovaj prijevod imao je i svojevrsni regionalni odjek, tj. doveo je do interesiranja za pisca i njegovo djelo i na crnogorskom jezičnom području. Upravo zahvaljujući suradnji festivala s hrvatskim izdavačem, odnosno postojanju razumljivog prijevoda njegovog romana, Gauz je u lipnju 2018. bio gost podgoričkoga književnog festivala *Odakle zovem*.⁵

Roman *Čovjek-stup* nema linearnu strukturu niti se događaji redaju kronološki. Autor nam naizmjenično nudi zapažanja svojih dvaju junaka, Ossirija i Kassouma, između kojih su umetnuta sociološka razmatranja. Drugim riječima, poglavljia s crticama i zapažanjima zaštitara u trgovinama naslovljena *Rasprodaja u Camaïeu*, *Sephora na Champs-Élysées* i *Povratak u Sephoru na Champs-Élysées* isprekidani su narativnim poglavljima simbolično nazvanim *Brončano doba 1960–1980*, *Zlatno doba 1990–2000* i *Olovno doba*, a sve to uokvireno je prologom i epilogom. Može se reći da je *Čovjek-stup* svojevrsna simetrična antropologija ili sociopsihološki presjek konzumerističkog društva. Činjenica da je pogled imigranta na današnju zapadnoeuropsku civilizaciju iskustvo koje cijeli post-jugoslavenski region dijeli s

⁴ U emisiji *Matières à penser* radija *France Culture* na temu osobne potrebe za poviješću, Gauz između ostalog kaže: *La colonisation est d'abord une oeuvre capitaliste. Elle n'a jamais été autre chose qu'une oeuvre capitaliste. Donc, la recherche d'une matière première et puis aussi la constitution d'un marché nouveau pour tous ces produits de grande consommation qui commencent à être produits avec la machine à vapeur et toutes ses conséquences.* / "Kolonizacija je na prvom mjestu djelo kapitalizma. Nikada i nije bila nešto drugo do djelo kapitalizma. Traganje za sirovinom i stvaranje novog tržišta za sve proizvode široke potrošnje koji se počinju praviti nakon parnog stroja i svih njenih posljedica" (Boucheron, 2020, prijevod autoričin).

⁵ Za više informacija o ovom crnogorskom književnom festivalu i njegovim dometima v. <http://www.odaklezovem.net>.

likovima ovog romana umnogome olakšava prevoditeljski posao upoznavanja s izvanknjiževnim i izvanlingvističkim kontekstom pišćevog stvaralaštva. Ekonomski problemi poslijeratnih društava, odljev mozгова, prekvalificiranost u svijetu rada, pa i diskriminacija temeljem zemlje podrijetla nisu nepoznati stanovnicima navedenih zemalja, bilo da su ih osobno iskusili ili o njima čuli u neposrednom okruženju. Slično je i s percepcijom o dvoličnosti politike velikih sila na međunarodnoj sceni i odnosom prema tumačenju prošlosti. Sve ove teme smjenjuju se na stranici *Čovjeka-stupa* i snažno određuju njegovu socijalnu i ideološku poruku. Slagao se s njim ili ne, prevoditelj s post-jugoslavenskog područja lako će prenijeti, a čitatelj lako prepoznati pišćevo krajnje lijevo ideološko pozicioniranje i uočavanje svih mana konzumerizma.

Kada govorimo o problematici prevođenja, govorimo o jeziku, a on je u Gauzovim romanima bogat, razdužen, zgusnut i prepun višestrukih poruka, a opet usklađen sa svakim od njegovih junaka. “Za mene književnost ima smisla samo ako je nosi jezik”, kaže autor u jednom od intervjuja.⁶ Iako dolazi iz zemlje sa šezdeset pet autohtonih jezika, njegov francuski izraz je autentičan, smion i iskren, bez primjesa koketiranja s ukusom metropole ili prilagođavanja poželjnoj slici o piscu iz Afrike. U tom smislu naglašavamo da je Gauzov pristup posve suprotan pristupu Rabindranata Tagore pri prijevodu vlastite poezije na engleski o kojoj govori Umberto Eco, pozivajući se na Demariju (Eco, 2003: 361). Tagore je, naime, preveo svoju poeziju na engleski kreirajući željenu sliku o sebi kao mudracu s Orijenta kako bi se uklopio u zapadnjačke stereotipe i osigurao prihvaćanje. Pri tome je, po tvrdnji poznavatelja obaju jezika, vjernost izvornom tekstu bila od sekundarnog značaja. Smjelost Gauzovoga jezičnog postupka najviše se ogleda u ideološki obojenom leksiku, morfološkoj inventivnosti, fonetskim finesama, skoro poetskoj upotrebi homonimije i dramskog izraza, pa ćemo analizu prijevoda u ovom radu usmjeriti upravo na uspješnost prenošenja tih elemenata.

3. ANALIZA PRIJEVODA

3.1. Ideološki obojen leksik

Gauzov jezik je zgusnut i prožet slikama snažne ideološke simbolike koje su za prevoditelja pravi izazov.

Već u prologu romana, opis prostora ukazuje na tjeskobu afričkih imigranata i njihovu zarobljenost u svijetu zapadnjačkoga kapitalizma. U prvoj sceni, oni

stoje u redu kao kandidati za posao zaštitara i uspinju se uzanim i zagušujućim stubištem neprilagođenim njihovim fizičkim osobinama snažnih muškaraca u nadi da će im susret na vrhu osigurati posao tako neophodan za egzistenciju, a istovremeno tako ponižavajući ako imamo na umu njihovo obrazovanje i stremljenja. Ovu sliku iz romana *Čovjek-stup* komentira i Marie-Odile Ogier Fares u svom radu o elementima angažirane književnosti u recentnim romanima na temu imigracije:

L'antithèse entre l'idée d'ascension physique et de chute sociale souligne le paradoxe entre le courage de ces hommes et ce qu'en fait la société. (Ogier-Fares, 2019: 7)

Antiteza između ideje fizičkog uspona i društvenog pada podvlači paradoks između hrabrosti ovih ljudi i onoga što društvo od njih napravi.⁷

Prevođenje proznog teksta ovako bogatog značenjima može se usporediti s izazovom prevođenja poetskog teksta. U sljedećem primjeru, prevoditeljica je hrvatskom čitatelju omogućila slikoviti doživljaj prostora ne mijenjajući smisao rečenice, time što je francusku riječ *cage* (kavez, krletka) zamijenila sintagmom *usko stubište*. Time je čitatelj prijevoda ipak ostao uskraćen za semantičku vrijednost francuske riječi *cage* (kavez, krletka) koja osnažuje ideju zarobljenosti u prostoru:

fr. *Les pas sont feutrés par un épais tapis rouge déplié exactement au milieu d'une cage trop étroite pour laisser passer les deux hommes côte à côte.* (Gauz, 2014: 11)

hr. Korake prigušuje debeli crveni tepih prostrt točno po sredini toliko uskog stubišta da njime jedva mogu proći dva čovjeka. (Gauz, 2017: 9)

Zanimljivo je da se ista riječ, po nama ne slučajno, pojavljuje nekoliko rečenica kasnije, kada kandidati stignu do širokog, amerikaniziranog prostora u kojem se nalazi *cage de verre*, stakleni kavez – koji nije ništa drugo do ured generalnog direktora. U hrvatskom prijevodu je riječ *cage* ovaj put transponirana kao *kabina*, što je precizno u smislu vizualnog prikaza, ali je, za razliku od Gauzovog teksta, ideološki neutralno.

U suprotnosti s idejom kaveza u svakom pogledu je sintagma *open space* interijera, amerikaniziranog radnog prostora koji simbolizira suvremenu korporativnu prividnu slobodu prostora, pogodnu za hijerarhijsku kontrolu, ali i međusobnu kontrolu zaposlenih. Drugim riječima, takav prostor zaposlene u kancelarijama izjednačava s onima u tvorničkim dvoranama. Engleski termin *open space* koji strši u francuskom tekstu u tom smislu je znakovit. On okružuje kavez –

⁶ *Pour moi la littérature n'a pas de sens si elle n'est pas portée par une langue* – intervju za *France Info* 5. srpnja 2018. (Houot, 2018).

⁷ Prijevod autoričin.

kabinu direktora odijeljenu staklenom barijerom, a prvi izbor prevoditeljice je da u hrvatskom tekstu ne ostavi englesku sintagmu. Hrvatska sintagma *otvoreni prostor* je naime točan i doslovan prijevod, ali se, kao u slučaju *cage – kaveza*, donekle gubi ideološka dimenzija, odnosno ideja otuđenosti i podčinjenosti, pa i amerikanizacije, koju on podrazumijeva.

- fr. *Le grand bureau où tout le monde se retrouve en sueur est un open space.* (Gauz, 2014: 6)
- hr. Prostran ured gdje su se preznojeni okupili velik je otvoreni prostor. (Gauz, 2017: 9)

U drugom pojavljivanju iste engleske sintagme, prevoditeljica je odlučila zadržati izvorno rješenje, što nam se čini boljim rješenjem iz gore navedenih razloga.

- fr. *Pour tous ici il y a une très forte motivation (...) Pour le mâle dominant dans la cage au fond de l'open space, avoir le plus gros chiffre d'affaires possible.* (Gauz, 2014: 13)
- hr. Svi prisutni visoko su motivirani (...) Dominantni mužjak u staklenoj kabini na dnu open spacea želi ostvariti što veću zaradu. (Gauz, 2017: 10)

Konačno, i sam prijevod naslova romana morao je biti predmet translatoškog pregovaranja⁸ jer je francusku složenicu *debout-payé* skoro pa nemoguće prevesti na hrvatski jezik tako da prijevodni ekvivalent očuva sve njene važne aspekte, poput efektne dužine (budući da se radi o naslovu), ideološke i etničke označenosti. Naime, *debout-payé* u govoru afričkih imigrantskih krugova označuje radno mjesto osobe muškog roda, plaćene da stoji i čuva red, da nadgleda klijente prodavaonica. Budući da vrlo rijetko fizički intervenira, njegov opis posla predstavlja pasivniju verziju tjelohranitelja visokih ličnosti ili izbaccivača u noćnim klubovima. Ova sintagma je ideološki, rasno, pa čak i etnički obojena, budući da je prepoznatljiva i korištena ne samo u granicama društvene kategorije iz koje potječe radna snaga za obavljanje ovog posla, već i u zajednici Bjelokošćana koji žive u Francuskoj i njihovih potomaka. Gauz će to jasno istaknuti u odjeljku naslovljenom *Vokabular*:

- r. *Debout-payé: désigne l'ensemble des métiers où il faut rester debout pour gagner sa pitance.* (Gauz, 2014: 33)
- hr. *Čovjek-stup: označava poslove kod kojih se stoji i tako se zarađuje za kruh.* (Gauz, 2017: 23)

Ovaj termin dodatno uključuje i nezanemarivu dozu samoironije koja se poigrava s uzaludnošću ovog

posla (Kakav je to posao u kojem samo stojiš na jednom mjestu?). Budući da se radi o dijelu njegovog osobnog radnog iskustva, Gauz to precizno i duhovito definira:

- fr. *Debout-payé. Et ce n'est pas aussi facile que ça en a l'air. Pour tenir le coup dans ce métier, pour garder du recul, pour ne pas tomber dans la facilité oisive ou au contraire dans le zèle imbécile et l'agressivité aigrie, il faut soit savoir se vider la tête de toute considération qui s'élève au-dessus de l'instinct ou du réflexe spinal, soit avoir une vie intérieure très intense. L'option crétin inguérissable est aussi très appréciable.* (Gauz, 2014: 15)
- hr. Čovjek-stup. Nije lako kao što izgleda. Ako želiš izdržati u tome poslu, zadržati distancu, ne upasti u dokonu rutinu ili pak u stupidnu revnost i gnjevnu agresiju, treba umjeti isprazniti glavu od misli što nadilaze instinkt ili spinalni refleks, ili pak imati vrlo burn unutrašnji život. Biti neizlječiv glupan je također poželjna opcija. (Gauz, 2017: 11)

Jasno je da hrvatska sintagma *čovjek-stup* nije doslovan, ali je dobar izbor jer u velikoj mjeri oslikava višeznačje radnog mjesta i njegovog doživljaja. Usudujemo se dodati da je ovo prevoditeljsko rješenje ide u prilog obrani statusa književnog prevoditeljstva kao suautorstva, uspostavljanja dodane vrijednosti u odnosu na jezik autora uz puno poštovanje njegove poruke. Naime, ako već govorimo o ideološkoj obojenosti Gauzovog jezika, sintagma *čovjek-stup* omogućava još jednu razinu tumačenja za koju vjerujemo da bi autoru bila više nego prihvatljiva – radi se o predodžbi stupa kao nosećeg elementa konstrukcije, sasvim prijemljivoj Gauzovim idejama o imigrantima kao superljudima. Evo potvrde tih stavova iz njegovih intervjuja hrvatskom tisku:

Sada ću iznijeti jednu vrlo pretencioznu teoriju: moja generacija je posebna, mi smo nešto kao superljudi. U školi i svakodnevi učili smo iste stvari kao i Francuzi. Čitali smo iste knjige, gledali iste filmove, imamo iste kulturne smjernice, slušali smo istu idiotsku muziku iz osamdesetih, imamo jednake svjetske kulturne reference. Ja kad razgovaram s vama ili s nekim Englezom, mi nemamo nikakvu prepreku u komunikaciji. Samo je razlika ta što je naše društvo tradicionalno, a Francuze to ne zanima. Ja i dalje u sjećanju imam bajke koje mi je baka pripovijedala, cijelu tu oralnu kulturu, kulturu pjesama, mistiku noći... U Europi sam po sili stvari superčovjek. Velika je šteta što nas se Europa zbog političkih prilika i administracije lišava, što ne želi superljudje. (Kožul, 2017)

Kamo god da dođem u Europu, poznajem kulturu i mogu se prilagoditi načinu života koji tamo zateknem. Ali ja također poznajem kulturu svojih roditelja i baka i djedova, ritam svetih drevnih bubnjeva, vjerovanja duboke afričke prašume... Nijedan Europljanin nema pojma o tome. Mi Afrikanci imamo dva operativna sustava. Mi smo ljudi sutrašnjice, superljudi! (Vlašić Smrekar, 2018)

⁸ Eco (2003: 16) ističe kako se prevođenje temelji na postupku pregovaranja tijekom kojeg se moramo nečeg odreći kako bismo dobili nešto drugo i došli do zadovoljavajućeg rješenja u skladu sa zlatnim principom da se ne može baš sve zadržati.

Kroz duhovite opservacije svojih junaka, Gauz poziva čitatelja na budnost, na dnevnu dozu slobode i osobnog otpora, kroz osvješćivanje nejednakosti u svijetu konzumerističkog imperijalizma. Njegove minijature ukazuju na intimni otpor junaka posljedicama kolonijalnog imperijalizma i socio-kulturnoga kapitalističkog tlačenja. Na taj aspekt ukazuje Dorthea Fronsman-Cecil u osvrtu na revolucionarni duh ovog romana⁹:

Na ovaj način *Debout-payé* ilustrira ne samo kako sistemsko ugnjetavanje utječe na svakodnevni život, već i kako možemo živjeti svoj život na način koji nam omogućava slobodu kretanja, kao i mentalno i afektivno oslobađanje koje je ključni prethodnik organiziranja političkih promjena. (Fronsman-Cecil, 2019: 86, prijevod autoričin)¹⁰

Navedeni članak u naslovu sadrži Gauzov citat o zauzimanju Bastille koji jasno povezuje događaje iz Francuske revolucije s nepodnošljivošću suvremenog robovanja modernim kraljevima – kapitalističkim korporacijama, na istom amblematičnom mjestu, u srcu Pariza.

fr. *Si elle se répétait aujourd' hui, la prise de la Bastille libérerait des milliers de prisonniers de la consommation.* (Gauz, 2014: 40)

hr. Revolucija: Da se zauzimanje Bastille danas ponovi, oslobodilo bi se tisuće zatvorenika konzumerističkog društva. (Gauz, 2017: 27)

Zanimljivo je da se simbolika Bastilje javlja i na drugim mjestima i u drugačijim formama u Gauzovom romanu. Jedan od Gauzovih junaka, André, briljantni student medicine na Fakultetu Pierre et Marie Curie dijeli siromašnu studentsku sobu u domu studenata iz Obale Bjelokosti s ideološki ostrašćenim kolegom i radi kao čuvar u tvornici da bi uzdržavao obitelj u Africi. Spašavanje jednog radnika od srčanog udara donosi mu reputaciju u tvornici, i tek tada “onaj crni zaštitar” dobiva pravo da ga zovu imenom André i nadimkom *Doc*. Činjenica da je spašeni radnik lider moćnog, komunistički orijentiranog sindikata CGT,¹¹ ukazuje na to da su čak i ljevičarski krugovi u Francuskoj skloni rasnoj diskriminaciji na prvi pogled.

Pasus koji povodom smrti Georgesa Pompidoua opisuje hipokriziju političkih šefova frankofonske

⁹ Fronsman-Cecil, Dorthea 2019. “La prise de la Bastille libérerait des milliers de prisonniers de la consommation: the ‘spirit of ‘68’ in Gauz’s *Debout-payé*”, u: *Etudes francophones 31 “Révoltes et révolutions”*, str. 71–90.

¹⁰ “*Debout-payé* illustrates not only how systemic oppression exerts an influence on daily life, but how we may live our lives in a way that affords us freedom of movement as well as mental and affective liberation, the latter being key precursors to organizing political change.”

¹¹ Confédération générale du travail – Generalna konfederacija rada, najstariji francuski konfederalni sindikat, povijesno i ideološki blizak komunističkom pokretu.

Afrike, konkretno Jean-Bedela Bokasse prvog, sadrži snažan ideološki naboj koji se kreće od kritike iznevjerenog francuskog koncepta “laičke” države koju priređuje katolički obred, do scene uplakanog afričkog lidera – krvoloka vlastitog naroda.

fr. *A la cathédrale Notre-Dame, où un rite catholique fut organisé par la République laïque de France, Jean-Bedel Bokassa Ier, autoproclamé “Empereur” de la Centrafrique, pleure bruyamment toutes les larmes de son corps. Oui, cet homme qui avait tué sans ciller nombre de ses opposants, torturé et embastillé les plus chanceux d’entre eux dans des cachots immondes, cet homme-là pleura à tue-tête devant les caméras de télévision. On aurait cru qu’il venait de perdre son propre père.* (Gauz, 2014: 66)

hr. U katedrali Notre-Dame, gdje je laička Francuska Republika organizirala katolički obred, Jean-Bedel Bokassa Prvi, samoproглаšeni “vladar” Srednjoafričke republike, rezonantno je isplakao sve suze iz tijela. Da, taj čovjek koji je ne trepnuvši ubio nemali broj svojih protivnika, sretnike među njima mučio i zatvarao u prljave tamnice, da, taj je čovjek je tulio pred televizijskim kamerama. Kanda mu je vlastiti otac umro. (Gauz, 2017: 43)

Prenošenje Gauzove političke poruke ovdje nije bilo zahtjevno, ali ako govorimo o ideološkom naboju, naglasimo da je on prisutan i u izboru leksika, a nalaženje hrvatskih ekvivalenata tu je ponekad pravi izazov. Primjera radi, nije slučajno da se Bokassa u Gauzovom tekstu naziva samoproглаšenim imperatorom ili carem (*empereur*), dok je u prijevodu odabran semantički neutralniji termin *vladar*. Nadalje, francuski glagol *embastiller* koji je prevoditeljica točno prenijela kao *zatvarati*, nije slučajno odabran – on sadrži riječ *bastille* koja označava zloglasni rojalistički zatvor uništen u doba Francuske revolucije, pa bi njegov doslovan, iako ovdje sintaktički nemoguć prijevod bio *zatvoriti u Bastilju* ili eventualno *utamniti*. A to je u odličnoj korelaciji sa statusom srednjoafričkog cara Bokasse.

U opservacijama čovjeka-stupa na službi u parfumeriji “Sephora” na aveniji Champs Elysées brojne su duhovite, ali i duboko ideološki obojene, crtice kojima se ukazuje na nevidljivi i sveprisutni rasizam svijeta marketinga i robnih marki. Tako će se crveni fes koji su nosili Afrikanci angažirani da čuvaju kolonizirane teritorije pojaviti na torbi bijele klijentice parfumerije, ali i na kutiji za kakao prah *Banania* – ideja tlačenja postaje reklama za proizvod iz kolonija.

fr. *Une femme blanche entre dans le magasin avec un sac sur lequel est dessinée en grand une chéchia coloniale bien rouge. Au temps de la colonisation, les gardes coloniaux ou “gardes du cercle” étaient des Africains crétiens, brutaux, cruels et zélés dans l’exécution des ordres de leurs maîtres blancs. Floko en bambar, c’est un petit sac. Le prépuce, qui est comme un petit sac ou bout du pénis est aussi appelé floko. Par métonymie, le même mot désigne aussi les incirconcis. Dans des*

contrées où la circoncision est souvent un rite initiatique de passage à l'âge adulte et à la responsabilité personnelle et collective, être traité d'incirconcis est particulièrement insultant. Haïns des populations pour leur brutalité et leurs abus, les gardes coloniaux étaient surnommés "gardes floko". Ils portaient des chéchias rouges. (Gauz, 2014: 94)

hr. Bjelkinja ulazi u dućan s torbom na kojoj je nacrtan veliki kolonijalni fes jarkocrvene boje. U vrijeme kolonija, kolonijalne straže ili "čuvari okruga" bili su afrički tupani, brutalni, okrutni i revni u izvršavanju naredbi svojih bijelih gazdi. "Floko" na bambara jeziku znači torbica. Prepucij, koji je poput torbice na vrhu penisa također se kaže "floko". Metonimijom ista riječ označava i neobrezane. U krajevima gdje je obrezivanje često inicijacijski ritual prelaska u odraslo doba i osobnu i kolektivnu odgovornost, krajnje je uvredljivo kad vas neko smatra neobrezanim. Narod je kolonijalne čuvar zvaao i "floko čuvari" jer su zbog brutalnosti i zloporabe položaja bili omraženi. Nosili su crveni fes. (Gauz, 2017: 60)

fr. *Avec sa belle chéchia rouge, le nègre de Banania est un "garde floko"! (...) C'est peut-être là que se trouve l'explication du fait que la poudre de cacao n'a jamais connu, dans les colonies, son succès de la métropole.* (Gauz, 2014: 94)

hr. Crnac s kutija kakaa Banania sa svojim je lijepim crvenim fesom "floko čuvar". (...) Možda se tu krije razlog zašto kakaov prah u kolonijama nikad nije postigao takav uspjeh kao u matici zemlji. (Gauz, 2017: 60)

Oba citirana pasusa nose naziv *Floko* (1 i 2), koji je prevoditeljica s pravom zadržala u hrvatskom tekstu, budući da se radi o stranom terminu i u francuskom jeziku i da ga autor jasno definira otkrivajući time svoje poznavanje stilskih figura i jezične kreacije. Zadržavanje stranog termina čini se dobrim izborom, utoliko više što sljedeća crtica nosi isti naslov – *Floko*, a da se ne pojavljuje crveni fes. Crnac koji traži butik *Guerlain* s torbom marke *Comptoir des cotonniers* bit će treća asocijacija na istu sliku, preko američke verzije flokoa – koji nije nitko drugi do još jedan književni lik – Uncle Toma iz romana *Čiča Tomina koliba* Harrier Beacher Stowe. Interesantno je da prevoditeljica ne daje objašnjenja za Gauzov odabir marke *Comptoir des cotonniers* koja doslovno označava prodaju pamuka, ali termin *comptoir* označuje kolonijalna poduzeća preko kojih je organiziran otkup pamuka i ostalih kolonijalnih kultura u Africi, pa samim tim i eksploataciju koloniziranog stanovništva.¹²

fr. *Un homme noir, dans un anglais au très fort accent américain, demande au vigile où se trouve la boutique*

Guerlain. Il porte un sac sur lequel est écrit: "Comptoir des Cotonniers". En d'autres temps, cet homme-là aurait été un Uncle Tom, version américaine moins violente mais plus zélée du "garde floko". (str. 95)

hr. Crnac pita zaštitara na engleskom s jakim američkim naglaskom gdje je dućan *Guerlain*; Nosi torbu na kojoj piše: "Comptoir des Cotonniers". U neka druga vremena taj tip bi bio Uncle Tom, američka, manje okrutna, ali strastvenija verzija "čuvara floko". (str. 61)

Moramo primijetiti da se prevoditeljica odlučila za zadržavanje engleske sintagme *Uncle Tom*, dok mi smatramo da bi *čiča Toma* bio bliži širem krugu hrvatskih čitatelja imajući u vidu da je roman Harrier Beacher Stowe odavno preveden. Ovdje se kao kontraargument može upotrijebiti činjenica da je i autor odlučio koristiti izvornu sintagmu *Uncle Tom* umjesto francuskog ekvivalenta, ali u tom slučaju vjerujemo da je bila neophodna kratka eksplikativna prevoditeljska fusnota.

3.2. Morfološka inventivnost

Gauzovo vješto i duhovito poigravanje francuskim jezičnim registrima koje će u punom sjaju demonstrirati u romanu *Camarade papa*¹³ ogleda se i u izvanrednoj morfološkoj inventivnosti i za francuski jezik neobičnoj kreativnoj slobodi na ovoj razini, što je više svojstvo govornoga nego pisanoga koda. U nabranjanju šarenila dućana duž ulice Faubourg du Temple koje ga raznolikošću jezika-kultura i njihovih reprezenata podsjeća na ostatke srušenog babilonskog tornja, Gauz prilikom ponavljanja istog tipa lokala, ispred imenice stavlja prefiks *re-*, karakterističan za ideju ponavljanja u formiranju glagola (*faire* – raditi, *refaire* – ponovo raditi), ali ne i imenica. Tako će još jedna željeznarija biti *re-quincaillerie*, a još jedna kafana *re-bar* i tome slično. U prijevodu je ovu jezičnu vratolomiju nemoguće doslovno iznijeti, pa se prevoditeljica s pravom odlučuje na raspoloživa leksička sredstva poput *još jedan bar* i *opet dućan* i sl. (Gauz, 2017: 12 i 2014: 16). Mora se primijetiti da bi se u ovom slučaju mogao postići veći stupanj vjernosti izvornom tekstu da se prevoditeljica odlučila da svako *re-* prenese s *opet*, čime bi pojačala stilski efekt ponavljanja.

U criticama koje jezgrovito prenose razmišljanja jednog od junaka angažiranog kao *čovjek-stup* u dućanu ženske konfekcije *Camaïeu*, Gauz vješto umeće prepoznatljive termine robne razmjene kako bi podcrtao sav besmisao konzumerizma. U tekstu naslovljenom *Torbica*, opisuje kradljivice koje pune svoje torbe robom, a iščupane bedževe za detekciju krađe trpaju u torbe koje se prodaju u radnji. Taj

¹² *Les comptoirs* će igrati značajnu ulogu i u objašnjenju procesa kolonijalnog ekonomskog eksploatiranja u sljedećem romanu *Camarade papa*. Tijekom gostovanja u emisiji *France info* (Houot, 2018) Gauz ih spominje kao početak kapitalističke "invazije" u Africi.

¹³ Roman *Camarade papa* maestralno kombinira francuski jezik 19. stoljeća s ideološki obojenim jezikom djeteta naučenim od frankofonih roditelja u Nizozemskoj u 20. stoljeću.

postupak pisac naziva doslovno *nepravilnom robnom razmjenu* – *échange de marchandise inéquitable* (Gauz, 2014: 25) što je na hrvatski prevedeno engleskom sintagmom *unfair trade* (Gauz, 2017: 20). Ako bismo se držali Bermanovog stava¹⁴, ovaj izbor može se okarakterizirati kao nedostatak vjernosti izvornom izrazu. On se ipak čini opravdanim budući da oslikava trend anglicizama kao znak nekritičnog usvajanja konzumerističkih termina u širokoj populaciji i da se radi o postupku koji je prisutan u tekstu romana.

Gauzov junak Kassoum, čovjek-promatrač, vidi ideologiju i rasizam i u uniformiranosti ženske tekstilne konfekcije, pogotovo donjih dijelova, nepodobnih Afrikankama i rađenih “po prosječnim mjerama za bjelkinje, ravnih guzica” koje kroje “kineske radnice, naravno, izrazito ravnih guzica” (Gauz, 2017: 20).

Podnaslovi crtica koje govore o ovoj temi prevedeni su kao *prikladno dupe* i *neprikladno dupe*, dok izvorni naslovi *fesses droites* i *fesses gauches* (Gauz, 2014: 27) ukazuju i na ideološku antonimiju ljevicadesnica. Prvi termin je dvoznačan budući da *droite* može značiti i *ravno* i *desno*, te kada ne bi bilo nastavka s pridjevom *lijevo* (*gauche*), ne bi bilo ni ideološke jezične igre u kojoj desno označuje bjelačko/europsko, a lijevo crnačko/afričko. Smatramo da bi jednako dobro, ako ne i bolje rješenje u smislu oslikavanja diskriminacije bilo *prave zadnjice* i *krive zadnjice*.

Gauzova inventivnost ogleda se i u hrabrom formiranju novih termina, koje hrvatski prijevod zna uspješno pratiti. Takav je slučaj s podnaslovom *Galske tropicajke* (Gauz, 2017: 22), za *Gauloises tropiquettes* (Gauz, 2014: 30) koji se odnosi na koketne, zgodne crkinje koje se prema kupovini garderobe odnose na isti način kao Francuzi prema posluženoj hrani – satima razgovaraju o njoj dok kupuju/jedu. I ovdje je antirasizam prisutan u komentaru da je krv u kulturi, a ne u boji kože, odnosno da je nacionalni identitet kulturološka odrednica.

Ne samo da hrvatski prijevod dobro prati gore spomenutu inventivnost, već je prevoditeljica i samostalno primjenjuje kada je to moguće. Kroz zaštitareva razmišljanja tijekom rada u parfumeriji “Sephora”, Gauz opisuje prodavača koji primjenjuje originalnu tehniku – glasno reklamira parfeme poput prodavača na mediteranskim tržnicama ili uličnih prodavača novina. Za duhovito opisivanje ove situacije, pisac će se poslužiti ustaljenim francuskim terminima *vente à la criée* i *crieur* što prevoditeljica vrlo spretno rješava s *glasna prodaja* i *izvikivač*:

fr. *Comme il y a quelques décennies pour les journaux, il vend ses parfums à la criée en donnant un aperçu de*

ce qu'il y a dedans. Le vigile l'a surnommé “Crieur”. (Gauz, 2014: 159)

hr. Kao što su se prije nekoliko desetljeća prodavale novine, on prodaje parfeme izvikujući i predstavljajući njihove sastojke. Zaštitar ga je prozvaao: “Izvikivač”. (Gauz, 2017: 98)

Gauz pravi i vlastite kratice, prikladne mikrokozmosu zaštitara promatrača – on svoje sunarodnjakinje u ulozi bejbisiterica prepoznaje i etiketira kao FBBB (Gauz, 2014: 22) – u prijevodu ŽBBB – žena iz naroda Bété s bijelim bebama (Gauz, 2017: 23). Te kratice duhovito se igraju s dobro poznatim i priznanim, kao i primjerima FONI (Gauz, 2014: 78–79) za žene neidentificirana mirisa, u hrvatskoj verziji ŽNM te HOVNI (Gauz, 2014: 52) za muškarce neidentificirana zaštitarskog mirisa koji će postati MNZM. Obje francuske kratice aludiraju na OVNI (neidentificirani leteći objekt – NLO) i s njim korespondiraju i u pisanju i u izgovoru. Jasno je da je tu igru nemoguće na isti način prenijeti u hrvatski tekst.

Neke od kratica opet su zasnovane i na engleskim sintagmama, poput MIB (Men in Black) za zaštitara odjevenog u crno i WIB (Women in black) za žene pokrivena prema pravilima nekih islamskih zemalja (Gauz, 2014: 86) koje će prevoditeljica doslovno preuzeti (Gauz, 2017: 54), preuzimajući time i komponentu sveprisutnosti engleskog jezika u jeziku globalizacije.

Jedna od kratica koja je doslovno i točno prenesena iz francuskog u hrvatski jezik je PSG – pigmentacija kože, socijalna situacija i geografija (*pigmentation de la peau, situation sociale, géographie*), a za to možemo zahvaliti sretnom spletu okolnosti da se radi o internacionalizmima koji oba jezika vuku iz istog korijena.

fr. *Théorie du PSG*

A Paris, dans tous les magasins ou presque, tous les vigiles ou presque sont des hommes noirs. Cela met en lumière une liaison quasi mathématique entre trois paramètres: Pigmentation de la peau, Situation sociale, Géographie (PSG). (Gauz, 2014: 158)

hr. Teorija PSG: U Parizu, u svim ili gotovo svim trgovinama, svi ili gotovo svi zaštitari su crni muškarci. To nam rasvjetljava gotovo matematičku vezu između tri parametra: pigmentacije kože, socijalne situacije i geografije (PSG). (Gauz, 2017: 97)

Prevoditeljica uspješno izbjegava fusnote kad god je to moguće, ali se njihova neophodnost nameće kada ni doslovan prijevod ni ostavljanje izvornog teksta ne mogu čitatelju u potpunosti približiti smisao piščeve jezične igre. Takav je slučaj s naizgled transparentnim terminom *Garde d'enfants* koji označuje bejbisitericu, ali prijevod ne omogućava potpuno shvaćanje daljnjeg teksta koji se oslanja na ideju *garde* – *čuvarica* koja zapadnjačkoj djeci predstavlja i zaštitu i ograničenje. Upravo zato prevoditeljica odlučuje zadržati oba termina, dodavši i doslovni prijevod,

¹⁴ Po Antoineu Bermanu (1999: 54–59) prijevod koji obogaćuje izvorni tekst nije dobar prijevod iako može biti impresivan kao djelo za sebe.

“čuvarica djece” u fusnoti. Objašnjenje u fusnoti je neophodno i opravdano i u podnaslovu “Engleska verzija” (Gauz, 2014: 27) – Francuzi ne prihvaćaju vrećice s engleskim natpisom za rasprodaju *sales* jer ta riječ na njihovom jeziku označuje množinu pridjeva *prljav*. Ono što je eksplicitno u izvornom francuskom tekstu, u hrvatskom prijevodu nije i pohvalan je prevoditeljski trud da se ni taj element ne zaboravi.

Još jedna teško prevodiva igra riječi ostaje bez fusnote. U poglavlju “Polimeri” (Gauz, 2017: 30), žene starije od 50 godina koje privlači odjeća od polimera dobivaju nadimak preveden kao *polimajke* koji se u francuskom fonetski potpuno poklapa s riječju polimer (*polymère*). Hrvatski prijevod ovdje preferira semantičku u odnosu na fonetsku podudarnost koja je također moguć prijevodni ekvivalent, npr. *polimerke*.

3.3. Nabranjanja

Imigrantski dućani na ulicama, bogati lokali na zapadnjačkim bulevarima, opis lokala u kojima rade obespravljeni kineski ilegalci, popis osoba s kojima ima posla izbacivač, rituali koji se razmjenjuju u svakodnevnom razgovoru Ossiria i tete Odette ukazuju na istovremenu leksičku raznovrsnost i monotoniju imigrantskog života. Bilo da ističu klasne i ekonomske razlike, užase eksploatacije trećih zemalja ili otupjelost komunikacije radnika iscrpljenih tjeskobom i napornim radnim danima, ova jukstaponiranja predstavljaju sintaktičko sredstvo za isticanje snažnog ideološkog naboja. Iako na prvi pogled ne predstavljaju prevoditeljski izazov, rečenicu čine težom za praćenje i razumijevanje te problematiziraju fokusiranje čitatelja. U tom pogledu hrvatski prijevod vrijedan je hvale – pronalaženje bliskih i često sinonimičnih izraza naporan je prevoditeljski zadatak kako bi se ostavio isti dojam kao onaj u tekstu izvornika. To ćemo ilustrirati sljedećim primjerima:

fr. *Il était toujours trop harassé par sa nuit à gérer les violents, les hystériques, les pickpockets, les ivres, les resquilleurs, les outrés, les paranoïaques, les dépressifs, les dealers, les junkies et tous les excités qui se croyaient les plus forts du monde après un rail de cocaïne ou quelques cachets d'ecstasy.* (Gauz, 2014: 22)

hr. Uvijek je slomljen od noći u kojima ima posla s nasilnicima, histeričarima, džeparošima, pijancima, žicarošima, razjarenima, paranoičnima, depresivnima, dilerima, ovisnicima i svim ostalim nadobudnicima koji si nakon lajne kokaina i par ekstazija utvaraju da su jači od cijelog svijeta. (Gauz, 2017: 15)

fr. *En pensant à toutes leurs usines, leurs centrales thermiques, leur plastique, leurs voitures, leurs stations à essence, leurs habits, leurs perruques, leurs avions supersoniques, leurs fils à pêche, leurs canapés orange, leurs télévisions, etc, les Occidentaux, Américains en tête, ont pris peur. Une grande peur.* (Gauz, 2014: 63)

hr. Pomislivši na sve svoje tvornice, na termoelektrane, plastiku, automobile, benzinske crpke, odjeću, perike, supersonične avione, najlon za ribolov, narančaste trosjede, televizore itd, zapadnjaci, na čelu s Amerikancima, protmrnuli su od straha. Velikog straha. (Gauz, 2017: 42)

3.4. Fonetske finese

Kao što ističe u svojim intervjuima, Gauz je vrlo osjetljiv na jezik. On je njegov instrument, ali i njegova igračka, njime iskazuje svoje stavove, i to na više nivoa. Jedna od karakteristika francuskog jezika je otklon između govornog i pisanog koda koji se očituje u tome da pisani kod čuva povijest jezika, transparentnije prikazuje put koji su riječi, konstrukcije, rečenice prešle od vulgarnog latinskog, preko starofrancuskog, klasičnog francuskog, pa sve do današnjih dana. Govorni jezik je brži, ekonomičniji, inventivniji, slobodniji, jasnije reflektira sve vrste razlika i broji više registara. Opisujući život afričkih imigranata smještenih u oronule studentske domove podijeljene prema zemljama porijekla, Gauz živopisno približava čitatelju njihove međusobne razlike, odjevne navike i jezične osobitosti. Tako stanovnici doma Ponia, u kojem je svojevremeno živio veliki frankofoni političar i pjesnik Léopold Senghor, tvorac koncepta *négritude*, koriste “gramatičke stileme, empatičke formule, poetske parafraze čija pravila i upotrebu znaju samo oni” (Gauz, 2017: 45). U govoru jednog od stanara ovog doma, Gauz inzistira na pretjeranom vezivanju riječi, tipičnom za visoki registar francuskog jezika, čime komično ističe napore na postizanju visokoparnog stila izražavanja.

fr. *Nos parents à nous zétaient vent debout, face au déluge du feu et de fer qui menaçait la mère patrie. C'est en pleine poitrine qu'ils prirent les balles de l'ennemi, pour que vive la France éternelle”, lança des trémolos Malraux dans la voix, un Ponia béninois, obsédé des liaisons.* (Gauz, 2014: 73)

Ovakav tekst istinski je izazov za ekvivalentnu transpoziciju na hrvatski jezik. Kako bi postigla fonetski efekt pretjerivanja, prevoditeljica je odlučila inzistirati na kotrljajućem *r*, generalno percipiranom kao osobitost francuskog izgovora:

hr. Naši su se prrrreci borili prrrsa o prrrsa prrrred kišom vatre i željeza koja je prrrrietila majci domovini. U svoje su grrrud i prrrimali neprijateljske kugle uvijek za Vive la Frrrraance!” vikao je vibrantnim glasom u stilu Andréa Malrauxa jedan ponias iz Bénina opsjednut srodstvima. (Gauz, 2014: 47)

Čini se da je ovo dobro rješenje imajući u vidu fonetsku udaljenost dvaju jezika. Nalazimo da bi u ovom primjeru bilo još uspješnije da je i zadržani francuski tekst “uvijek za Vive la Frrrraance” zamijenjen hrvatskim, imajući u vidu mogućnost kotrljanja

r, recimo ovako: “da vječno živi Frrrancuska”. Moramo primijetiti da je riječ *liaison*, koja se odnosi na vezivanja riječi u francuskom jeziku, ovdje prevedena kao *srodstva*, što se ne može uzeti za grešku, budući da efekt prenaplašenog vezivanja u prijevodu nije moguće postići na isti način. Govoreći o gubicima u prevođenju, Umberto Eco služi se sličnim primjerima i svrstava ih u tzv “apsolutne gubitke”. On navodi primjere prevoditeljskih rješenja za ličnost njemačkog svećenika iz njegovog romana *Ime ruže* koja govori talijanski koristeći tipično njemačke rečenične konstrukcije i daje primjere uspješnog prijevoda na francuski, engleski i njemački u kojima se prevoditelji snalaze da bi prenijeli isti efekt drugim sredstvima (Eco, 2003: 106–107).

3.5. Igra homonimije

U romanu *Čovjek-stup*, zaštitarevo promišljanje o manama konzumerističkog društva uvijek je prožeto pitanjem socijalne i rasne eksploatacije, a takav je i Gauzov jezik. On se poigrava njegovim značenjima i zvucima, stvarajući asocijacije i na leksičkom nivou. U crticama iz parfumerije “Sephora”, čovjek-stup često razmišlja o problematici boje kože, bila ona crna ili “boje maslaca”.

- fr. *Dilution pigmentaire*
Plus on s'éloigne de Paris, plus la peau des vigiles éclaircit vers le beur. En province, loin, loin dans la France profonde, il paraît qu'il y a même des endroits où il y a des vigiles blancs. (Gauz, 2014: 159)
- hr. Pigmentacijsko razblaživanje. Što se više udaljavamo od Pariza, zaštitarska koža sve više blijedi prema boji maslaca. U unutrašnjosti, daleko, duboko u središnjem dijelu Francuske, čini se da postoje i bijeli zaštitari. (Gauz, 2017: 98)

Naime, prvo značenje riječi *beurre* u francuskom jeziku je *puter, maslac*, pa i boja maslaca, na što se prevoditeljica logično oslonila. Međutim, njenom istančanom poznavanju francuskih jezičnih registara sigurno nije promaklo da je ova riječ homonim riječi *beur* koja označava mladića čiji su roditelji imigranti s Magreba, kako se to navodi i u Larousseovom rječniku¹⁵. Iako je francuskom čitaocu ova veza odmah prepoznatljiva, u prijevodu se ne da izraziti bez narušavanja ritma rečenice, tako da je ovo prevoditeljsko odricanje čini se, jedino moguće rješenje.

Na slično poigravanje zvučnošću riječi nailazimo u primjerima *l'attribut* i *la tribu*, riječima različitih grafija, ali identičnog izgovora iza kojih slijede rečenice koje se u pisanju razlikuju samo u jednoj riječi, a u izgovoru u jednom glasu (*vigie–vigile*).

- fr. *L'attribut: Vigie, l'attribut de ceux qui restent debout. La tribu: Vigile, la tribu de ceux qui restent debout.* (Gauz, 2014: 161)
- hr. Plemenito: Zaštita, vrlina onih koji ostaju na nogama. Pleme: Zaštitari, pleme onih koji ostaju na nogama. (Gauz, 2017: 99)

Očigledno je da bi ekvivalentnu homonimijsku podudarnost u hrvatskom prijevodu ovog skoro poet-skog niza bilo teško pronaći, pa možemo reći da se prevoditeljica pobrinula za relativno zvučno suglasje time što je značajku *attribut* prenijela prvo kao *plemenito* (zbog suglasja s *plemenom*) a zatim kao *vrlina* zadržavši ideju osobine, ali pridodajući joj pozitivnu konotaciju.

3.6. Opravdano odomaćenje¹⁶

U sljedećem dijalogu zaštitara i samozadovoljnog klijenta, Gauz uz diskretne didaskalije dramskom tehnikom oslikava rasne i socijalne predrasude u odnosu na čovjeka-stupa. U svjetonazoru bijelog klijenta, crnac koji obavlja ovakav posao ne može biti filmski potkovan. Ovaj stupanj iznenađenja podsjeća na Montesquieuova čuvena *Perzijska pisma* i pitanje *Comment peut-on être Persan?* (Kako se može biti Perzijancem?) kojim ismijava reakciju samodovoljnih Francuza na drugost.

- fr. – *Avec votre costume noir, vous ressemblez à Samuel L. Jackson dans Jackie Brown*
 (...) – *Vous voulez plutôt parler de Pulp fiction?*
 – *Hein?*
 (...) – *Samuel L. Jackson ne portait pas de costume noir dans ce film-là, monsieur. Il avait une veste ringuarde vert fluo et portait toujours une casquette Kangol à l'envers. Mais par contre dans Pulp Fiction...*
 – *Ah bon? Vous connaissez le cinéma, vous?*
L'homme, dubitatif, continue son chemin dans une allée. (Gauz, 2014: 148)
- hr. – U tom crnom odijelu ličite na Samuela L. Jacksona u filmu Jackie Brown (...) – Mislite na Pulp Fiction?
 – Molim?
 (...) – Samuel L. Jackson u tom filmu nije nosio crno odijelo, gospodine. Nosio je jarkozelenu jaknu i okrenutu kapu Kangol. Ali u Pulp Fictionu...
 – Aha. A vi ste neki stručnjak za film?
 Zamišljen, muškarac nastavi svoj put trgovinom. (Gauz, 2017: 92)

¹⁵ Usp. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/keur/8983>.

¹⁶ Prema Venutijevom terminu *domesticating* (Venuti, 1998: 243) i Ecovom *addomesticamento* (Eco, 2003: 193) – prilagodavanje teksta duhu jezika prijevoda.

Prevoditeljsko rješenje je odgovarajuće, s tim što je prevoditeljica, po našem sudu, primjenom sintaktičkog odomačenja pojačala dojam čuđenja, koji je u francuskom tekstu znatno blaži. To nam se čini posve opravdanim, budući da se radi o dijaloškoj formi, i imajući u vidu to da bi se u izgovoru replika iz izvornog teksta naglašavanjem postigao efekt na kojem prevoditeljica inzistira i u pisanom prijevodu.

4. ZAKLJUČAK

Svaki dobar prijevod je rezultat kvalitetnoga kritičkog čitanja izvornog teksta u danom vremenu. Pored toga što podrazumijeva poznavanje oba jezika-kultura, autora, njegovog djela i društveno-povjesnoga konteksta u kojem je nastalo, taj kritički pristup tekstu mora biti implicitan kako bi omogućio nevidljivost prevoditelja. Upravo se po tom implicitnom karakteru kritičkog čitanja prijevod književnog djela i razlikuje od njegove adaptacije.¹⁷ Književno prevođenje svakako se ne sastoji samo od vjernog prenošenja poruke i stila autora uz poštovanje pravila jezika prijevoda, već podrazumijeva vješto balansiranje između ideja sadržanih u izvornom tekstu, pretpostavki o recepciji prevedenog kod budućih čitatelja, a ponekad i ograničavajućih zahtjeva izdavača. Uzevši u obzir sve te aspekte, naša je semiotranslatološka analiza pokazala da je prevođenjem romana *Čovjek-stup* na hrvatski jezik Nataša Medved u najvećem broju slučajeva uspješno pomirila navedene zahtjeve, doprinijevši time da *Čovjek-stup* zavrijedi status književnog događaja u Hrvatskoj kao što je to bio *Debout-payé* u Francuskoj. Zahvaljujući, između ostalog, i sličnosti povjesno-ideološkom iskustvu, na hrvatski je uspješno prenesen znatan broj pojmovnih asocijacija, bez pretjeranog inzistiranja na stranim terminima ili opet nepotrebnog podilaženja ukusu publike u formi etnocentrizma ili lokalizacija.

Najveće poteškoće identificirane su upravo u ideološkim porukama koje su više implicitne nego eksplicitne, a očituju se u polisemijskim igrama označitelja, jukstaponiranju, kraticama i fonetskim finesama. Prevoditeljica je uspješno izbjegavala fusnote koje opterećuju književni tekst, a njihovo umjerenost prisustvo ukazuje na njeno poznavanje semantičkih igara kojima Gauz spretno i često barata.

Neće biti prvi put da čitajući ili proučavajući prijevode, žalimo zbog nepostojanja dosljedne prakse objavljivanja prevoditeljskih bilješki, svojevrsne traduktogeneze koja bi osvijetlila proces prevoditeljskog pregovaranja – donošenja odluka u ovom kompleksnom lingvokulturalnom putovanju.

Hrvatskom jeziku prilagodila
Dijana ČURKOVIĆ

LITERATURA

Akrobu, Ezechiel 2012. "Traduire la littérature africaine francophone, entre oralité et écriture: cas du roman *Les soleils des indépendances*, d'Ahmadou Kourouma", u: *Estudios de Traducción*, vol. 2, str. 77–86.

Albert, Christiane 2005. *L'Immigration dans le roman francophone contemporain*, Pariz: Karthala.

Berman, Antoine 1999. *La traduction et la lettre ou l'auberge lointain*, Pariz: Seuil.

Eco, Umberto 2003. *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*, Milano: Bompiani.

De Almeida, José Domingues 2017. "La légitimité des littératures francophones", u: *Carnets*, 9, str. 193–202.

Even-Zohar, Itamar 1990. "The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem", u: *Poetics Today*, 11/1, str. 45–51.

Fronsman-Cecil, Dorthea 2019. "La prise de la Bastille libérerait des milliers de prisonniers de consommation: the 'spirit of '68' in Gauz's *Debout-payé*", u: *Etudes francophones* 31 "Révoltes et révolutions", str. 71–90.

Gauz 2018. *Camarade Papa*. Pariz: Le Nouvel Attila.

Gauz 2017. *Čovjek-stup*, prevela Nataša Medved, Zagreb: Sandorf.

Gauz 2014. *Debout-payé*. Pariz: Le Nouvel Attila.

Goz, Arman Patrik Gbaka Brede 2020. "Malan Alua", prevela Jasmina Tatar Anđeli, u: *Ars asopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, 1/2.

Guidère, Mathieu 2008. *Introduction à la traductologie: penser la traduction: hier, aujourd'hui, demain*. Bruxelles: De Boeck.

Guillaume, Astrid (ur.) 2017. *Traduction et implicites idéologiques*, *Revue*, Texto XXII-3.

Le Calvé Ivičević, Evaine, Grgasovi Maja 2017. "La francophonie québécoise à l'épreuve de la traduction", u: Vali Buli T. (ur.) *Annual Review of the Faculty of Philosophy*, vol. XLI-3, Novi Sad: special issue, str. 321–339.

Meschonnic, Henri 1999. *Poétique du traduire*. Pariz: Verdier.

Ogier Fares, Marie-Odile 2019. "Immigration et engagement dans trois romans du XXIe siècle: Eldorado de Laurent Gaudé, Petit Pays de Gaël Faye, *Debout-payé* de Gauz", u: *Mouvances francophones* 4-1, *L'écriture engagée dans le contexte francophone du XXIe siècle*, str. 2–12.

Oseki-Dépré, Inès 1999. *Théories et pratiques de la traduction littéraire*, Pariz: Armand Colin.

Provenzano, François 2011. *Vies et mort de la francophonie. Une politique française de la langue et de la littérature*. Bruxelles: Les Impressions Nouvelles.

Venuti, Lawrence 2001. "Strategies of Translation", u: M. Baker (ur.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London – New York: Routledge, str. 240–244.

RAZGOVORI S GAUZOM OBJAVLJENI U MEDIJIMA

Boucheron, Patrick 2020. "Le rêve colonial de Louis Gustave Binger", u: *Matières à penser par, France Culture*. URL: <https://www.franceculture.fr/emissions/matieres-a-penser/notre-besoin-dhistoire-25-le-reve-colonial-de-louis-gustave-binger>, pristup 31. svibnja 2020.

Houot, Laurence 2018. "'Camarade Papa': Gauz, écrivain rouge, dans la peau d'un colonisateur blanc", u: *Franceinfo*. URL: <https://www.francetvinfo.fr/culture/>

¹⁷ Eco 2003: 386.

livres/roman/interview-quot-camarade-papaquot-gauz-ecrivain-rouge-dans-la-peau-d-039-un-colonisateur-blanc_3286531.html, pristup 25. ožujka 2020.

Kožul, Anja 2017. "Bjelokošćanski pisac Gauz: Mi ljevičari prisiljeni smo birati između kuge i kolere", *Novi List*. URL: <http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Bjelokoscanski-pisac-Gauz-Mi-ljevicari-prisiljeni-smo-birati-između-kuge-i-kolere>, pristup 23. svibnja 2019.

Vlašić Smrekar, Nataša 2018. "Gauz: mi Afrikanci imamo dva operativna sustava, mi smo ljudi budućnosti", *Večernji list*. URL: <https://www.vecernji.hr/premium/gauz-mi-afrikanci-imamo-dva-operativna-sustava-mi-smo-ljudi-buducnosti-1257119>, pristup 10. prosinca 2018.

SUMMARY

HOW TO TRANSLATE THE AFRICAN FRANCOPHONE LITERATURE – ON THE CROATIAN TRANSLATION OF GAUZ'S NOVEL *DEBOUT-PAYÉ*

The article analyzes the Croatian translation of the novel *Debout-payé* by the Ivorian writer Gauz with special reference to the translation of implicit ideological messages. In the novel modern French soci-

ety is presented from the prism of an African immigrant in a simple, yet quite layered language. For Gauz and his heroes, rethinking and interpreting history is a way to better understand the moment in which they live, and there is no doubt that in a given case the key moment is colonization as a product of capitalism and consumerist worldview. The boldness of Gauz's linguistic procedure is mostly reflected in ideologically colored vocabulary, morphological inventiveness, phonetic finesse, and an almost poetic use of homonymy and dramatic expression. Taking into account all these aspects, our analysis shows that the Croatian translation in most cases successfully met these requirements, thus contributing to the translation of *Debout-payé* deserving the status of a literary event in Croatia, just as in France. Thanks, among other things, to a similar historical and ideological experience, a significant number of conceptual associations has been successfully transferred into Croatian without excessive insistence on foreign terms or unnecessary concessions to the audience's taste such as ethnocentrism or localization.

Key words: translation, Francophony, ideology, Gauz, *Debout-payé*